

ADATOK A KÁRPÁT-MEDENCE KELTAKORI NÉPESSÉGÉNEK ANTROPOLÓGIÁJÁHOZ

K. Zoffmann Zsuzsanna

Budapest

Zsuzsanna K. Zoffmann: Data to the anthropology of the Celtic population in the Carpathian Basin. Results of the Penrose analysis of anthropological finds from the Celtic period in the Carpathian Basin indicate that the Celtic population of the La Tène period assimilated the local autochthonous population in the Western part of the Carpathian Basin who, nevertheless, survived the Celtic invasion in a biological sense. Exchange in the population occurred, however by the appearance of the Boi in the 3rd century B.C. or later in the Roman age. The biological continuity of the autochthonous population living on this area since early Prehistoric times seems to be ended around the turn of the millennium. The Transdanubian ethnic groups from the Roman period seems to be related in a significant extent with the contemporary Italian population and not the former local population.

Keywords: Celts; Carpathian Basin; Biological continuity.

Történeti áttekintés

Kárpát-medence őskorának legvégső szakasza a késő vaskor, azaz a La Tène periódus, a kelta népcsoportok megjelenésével vette kezdetét. A területre nyugat felől érkező kelták a Krisztus előtti 400-as évektől kezdődően először a Dunántúlt, majd 300-as években az Alföldet is megszállták, hogy így fokozatosan csaknem a teljes Kárpát-medence uralmuk alá kerüljön. A kelta hódítások azonban délebbre is folytatódtak s így a Balkánon, Trákián és Makedónián át egészen a görög Delphoi vidékéig, sőt Kisázsiaig is eljutottak, hogy azután vereséget szenvedve visszavonuljanak, s csoportjaik a III. században ismét csak a Kárpát-medencében, ezúttal a mai Szerémségben telepedjenek le. Területeinkre az utolsó hullámban a boiok csoportjai érkeztek Itáliából Kr.e. II. században (a történeti áttekintés Szabó 1971-es munkája nyomán készült).

Kárpát-medence kelták által meghódított területein a kronológiailag megelőző periódusban, a korai vaskorban, egyrészt az ún. Hallstatt kultúra hordozói, másrészt illír és szkíta népcsoportok éltek, melyek a régészeti/történeti kutatások szerint az idők folyamán beleolvadtak az újonnan érkező kelta népességbe. A biológiai heterogenitást még csak fokozta, hogy az eredetileg a Rajna vidékéről származó kelták terjeszkedésük során átvonulva a mai Bajorország és Csehország területein, az ottani autochton népcsoportok töredékeit is magukkal sodorták, s a későbbi időkben balkáni területekről és Itáliából származó népcsoportok jelenlétével is számolnunk kell (Szabó 1971).

A Rajna vidékéről kiinduló kelta hódítások másik ága dél felé, a rómaiak uralta Itália felé irányult, de meghódították Galliát, Britanniát és Hispániát is, mindenhol keveredve az ott élő őslakosokkal (Szabó 1971).

A csaknem fél Európára kiterjedő kelta birodalom tehát a fentiek szerint igen eltérő etnikai összetételű, igen eltérő embertani arculatú népcsoportok összességét foglalta

magába, amelynek feltételezett eltérő antropológiai jellegét alapvetően valószínűleg az autochton lakosság különbözősége okozta.

A kelta periódusnak a római hódítások vetettek véget, s Európa területének zöme immár a Római Birodalom részévé vált. Habár a határokon belül a Római Birodalom ismét gazdasági/társadalmi/kulturális egységbe foglalta az akkori Európa legkülönbözőbb népcsoportjait, ezek autochton kultúrája még a legerőteljesebb romanizációnak is többkevesebb sikerrel, de régészeti nyomon követhetően, ellen tudott állni. A római periódusban Kárpát-medence egysége ismét megszűnt, az új birodalom határát ugyanis a Duna képezte, s e folyótól keletre az ún. Barbaricumban, egy, az eddig említettekől eltérő eredetű, eltérő kultúrájú népesség, a szarmaták jelentek meg.

Antropológiai elemzés

A kutatások szerint a taxonómiaiailag igen heterogén Kárpát-medencei kelták körében (Nemeskéri és Deák 1954) éppúgy megtalálhatók a bevándorló keltákhoz kapcsolható brachykran (főleg alpi és kevésbé dinári) komponensek, mint a nordikus, mediterrán és cromagnoid típusok, amelyek az autochtonokra, vagy azokra a népcsoportokra lehettek jellemzőek, melyeket vándorlásaik során útközben asszimiláltak (Vlček 1957). A történeti adatok ismeretében azonban óhatatlanul felvetődik a kérdés, hogy Kárpát-medencében, az anyagi kultúra bizonyítható kontinuitása mellett, nyomon követhető-e vajon a biológiai kontinuitás is, egyrészt a kora- és késő-vaskori, másrészt a késő-vaskori kelták és a római kori népcsoportok között.

A jelen antropológiai összehasonlítás, melyet ezúttal a Penrose-analízis jelent, több nehézségbe is ütközött. Ezek közül elsődlegesen a dunántúli és a mai szlovákiai korai vaskor népcsoportjainak hamvasztásos temetkezési szokását kell megemlíteni, ami miatt az e területeken élt népcsoportok továbbélésének vizsgálatához így a még korábbi korok embertani leletanyagát kellett igénybe venni. A kelta korszak temetkezései birituálisak: a csontvázas temetkezés szokása főleg a korai időkre volt jellemző, míg a periódus végén már a hamvasztás vált általánossá. Szlovákiából és a Dunántúlról aránylag nagy számú kelta csontvázas lelet került embertani feldolgozásra, s így az irodalomban közzétett adatok alapján már összeállítható volt egy statisztikai analízisre is alkalmas esetszámú szlovákiai, illetve dunántúli kelta sorozat. Az analízisbe – amelybe ez alkalommal Schwidetzky (1972), Schwidetzky és Rösing (1975) és Éry (2000) eredményeivel való könnyebb egyeztetés végett – ezúttal csak a férfi koponyasorozatok szerepeltek – az alábbi lelőhelyek leletei kerültek bevonásra:

– Dunántúli kelta sorozat: Apátipusztá-Telekpart, Cakóháza, Cserszegtomaj, Csabrendek, Görbő, Kemenesmihályfa, Koroncó, Lovasberény-Alsótelek-Guba domb, Sztálinváros (=Dunaújváros, Dunapentele) (Nemeskéri és Deák 1954), Kölesd-Lencsepusztá (Kiszelyné-Hankó és Kiszely 1967), Ordód-Babót (Lebzelter 1928).

– Szlovákiai kelta sorozat: Dvory nad Žitavou, Hurbanovo-Abadomb, Hurbanovo-Becherov majer, Trnovec nad Váhom-Horny Jatov (Vlček 1957), Hurbanovo-Bohatá (Jakab 1977).

Az Alföldön letelepült kelták embertani leletanyagát egyelőre még csak néhány eset képviseli, s ugyanez a helyzet Kárpát-medence más földrajzi térségét illetően is. A vizsgálatban így e népcsoportok kényszerűségből nem szerepelhettek, kontrollként viszont bekerültek kelet-svájci La Tène-kori, illetve franciaországi, Marne-vidéki gallok sorozatai is.

A kelta periódus utáni időkben Szlovákiából nem állt rendelkezésre vizsgálati anyag, Dunántúlról viszont a római korszak több sorozattal is képviselt a vizsgálatban, s ugyancsak bevonásra kerülhetett az Alföldről egy szarmata kori sorozat is.

Az analízis a tíz legfontosabb koponyaméret átlagainak felhasználásával történt, a szignifikancia-határ 0,5%-nál való megvonásával ($P 99,5\%$, $CR^2=0,166$). Az elemzésben a következő sorozatok szerepeltek:

- neolitikum és rézkor: görögországi neolitikum + EH periódus (Angel 1944), Bodrogkeresztúri kultúra, Baden-Kostolac-Coțofeni kultúrkör (Zoffmann 1992),
- bronzkor: ukrainai Katakomba kultúra, ukrainai Gerendavázis kultúra (Konduktorova 1973), Monteoru kultúra (Necrasov és Cristescu 1973, Szőreg-C, Maros-Perjámos kultúra (Farkas 1975 nyomán Zoffmann kz.), összesített Maros-Perjámos kultúra (Zoffmann kz.), Hurbanovo kultúra (Hanaková et al. 1973), Mierzanowicze kultúra (Wiercinski 1973), görögországi LH II. periódus, görögországi LH. III. periódus (ANGEL 1944),
- korai vaskor: Nyugat-alpesi Hallstatt kultúra , Dél-németországi Hallstatt kultúra (Schwidetzky 1972),
- szkíták: Kárpát-medencei szkíták (Zoffmann kz.), besszarábiai szkíták (Schwidetzky 1962), Fekete tenger-vidéki szkíták (Konduktorova 1972),
- késő vaskor: szlovákiai kelták, dunántúli kelták (Zoffmann kz.), csehországi kelták (Vlček 1957 nyomán ZOFFMANN kz.), etruszkok, görögországi vaskor, görögországi klasszikus kor, Marne-vidéki gallok, kelet-svájci La Tène periódus (Schwidetzky 1972),
- római kor: Várna, Róma és környéke, Po-vidék, Karintia (Schwidetzky és Rösing 1975), görögországi hellén korszak, görögországi római kor (Angel 1951), Pécs-Sopianae (Éry 1973), Tokod (Éry 1981), Tác-Gorsium (Éry 2000), Dél-Dunántúl (Tóth 1962, Éry 1968, Wenger 1968),
- szarmaták: Alföldi szarmaták (Bartucz 1961).

A Penrose-analízis eredményei

Az elemzés eredményei (1. táblázat) az alábbi következtetések levonására adnak lehetőséget:

1) A vizsgált öt kelta-kori férfi sorozat szignifikáns Penrose-kapcsolatai eltérő irányt mutatnak.

2) A szlovákiai férfi koponyasorozatnak egyetlen szignifikáns Penrose-értéke sincs, feltehetően itt volt a legmagasabb az autochtonok és bevándoroltak közötti keveredés során az embertanilag egyelőre még ismeretlen autochtonok részesedési aránya.

3) Az egymással is szignifikáns kapcsolatban álló csehországi és dunántúli kelta-kori népcsoportok esetében a Penrose-eredmények alapján már konkrétan megfigyelhető az autochtonok továbbélése. A korábban már részletesen ismertetett Kárpát-medencei alapnépesség neolitikus-rézkori-bronzkori kontinuitása (Zoffmann 1997, 2000, 2001) ezúttal is kimutatható, mindkét szóbanforgó sorozat szignifikáns kapcsolatban áll ugyanis a Kárpát-medencei rézkor Bodrogkeresztúri és Badeni, illetve a bronzkor Maros-Perjámos sorozataival, ami valószínűleg az eredeti népesség helyben való továbbélésére utal. A hamvasztásos temetkezési rítus miatt a helyi korai vaskorból nincs összehasonlítható leletanyag. A továbbiak során a két sorozat Penrose-kapcsolatai már eltérnek egymástól, a dunántúli kelták ugyanis, a csehországgal ellentétben sem a szkítákkal sem a többi vaskori népcsoporttal nem mutatnak szignifikáns azonosságot.

1. táblázat. A keltakori férfi sorozatok szignifikáns Penrose-kapcsolatai.
Table 1. Significant Penrose-connections of the Celtic male series.

Series	1	2	3	4	5
Görögországi neolit. + EH	-	■	■	■	-
Bodrogkeresztúri k.	-	■	■	-	-
Baden-Kostolac-Coțofeni kör	-	■	■	-	-
Ukrajnai Gerendavázás k.	-	■	-	-	-
Monteaurou k.	-	■	-	-	-
Maros-Perjámos k.	-	■	■	-	-
Szőreg-C, (Maros-Perjámos k.)	-	■	■	-	-
Hurbanovo k.	-	-	■	-	-
Mierzanowicz k.	-	-	■	-	-
Ukrajnai Katakomba k.	-	-	-	■	■
Görögországi LH.II.périódus	-	-	-	■	■
Görögországi LH.III.périódus	-	-	-	■	-
Nyugat-alpesi Hallstatt k.	-	-	-	■	■
Dél-németországi Hallstatt k.	-	-	-	-	■
Kárpát-medencei szkíták	-	-	■	-	-
Fekete tenger-vidéki szkíták	-	-	-	■	■
Besszarábiai szkíták	-	-	-	■	■
Szlovákiai kelták	X	-	-	-	-
Csehországi kelták	-	■	X	-	-
Dunántúli kelták	-	X	■	-	-
Etruszkok	-	-	■	■	■
Görögországi vaskor	-	-	■	■	■
Görögországi klasszikus periódus	-	-	-	■	■
Marne-vidéki gallok	-	-	-	X	■
Kelet-svájci La Tène periódus	-	-	-	■	X
Várna (római kor)	-	-	-	■	-
Görögországi hellén periódus	-	-	-	■	■
Görögországi római kor	-	-	-	■	■
Róma és környéke (római kor)	-	-	-	■	■
Pó-vidék (római kor)	-	-	-	■	■
Karintia (római kor)	-	-	-	■	■
Tác-Gorsium (római kor)	-	-	-	■	■
Tokod (római kor)	-	-	-	■	-
Pécs-Sopianae (római kor)	-	-	-	■	-
Dél-Dunántúl (római kor)	-	-	-	■	-
Alföldi szarmaták	-	-	-	-	-

(■ = $C_R^2 \leq 0,166$, $P > 99,5\%$) 1: szlovákiai kelták, Slovakian Celts, 2: dunántúli kelták, Transdanubian Celts, 3: csehországi kelták, Bohemian Celts, 4: franciaországi, Marne-vidéki gallok, Celts from the Marne region, 5: kelet-svájci La Tène periódus, Eastern Swiss La Tène Period.

A csehországi sorozat viszont szignifikánsan kötődik nemcsak a kelet Kárpát-medencei szkítákhoz hanem a görögországi vaskor, s feltehetően ezen keresztül az itáliai etruszk népcsoportokkal is, jelezve ezzel a népességen belüli délkeleti komponens erős részesedési arányát. A római kori sorozatokkal sem a csehországi, sem a szlovákiai, sem pedig a dunántúli keltakori férfiaknál nem mutatkozik szignifikáns egyezés.

4) Az egymáshoz szignifikánsan kötődő franciaországi Marne-vidéki és a svájci sorozatok Penrose-értékei csaknem azonosak. Bronzkori kapcsolataik is már a görög területek populációi felé mutatnak, s a vaskorban is a kelet-Mediterráneum népcsoportjaival való Penrose-eredményeik mutatnak szignifikáns azonosságot, oly módon, hogy a nyugat-alpesi és a németországi Hallstatt sorozatokhoz való kötődésük mindenképpen a közép-európai autochton komponens késő vaskori továbbélésére is utal. A két kelta sorozat itáliai etruszkokkal való szignifikáns kapcsolatának folytatásaként ugyancsak igen erős szignifikáns Penrose-azonosság figyelhető meg az itáliai, görögországi és Kárpát-medencei római kori sorozatokkal is, jelezve e népességnek a Római Birodalom terjeszkedésével párhuzamos térhódítását.

5) A fentebbi eredmények arra engednek következtetni, – ezúttal most már csupán a dunántúli népcsoportokra korlátozva az összegezést – hogy az eredetileg igen jelentős autochton elemet is magába olvasztó dunántúli keltakori népesség, a jelen vizsgálati módszerrel, a Római Birodalom idejében már nem követhető nyomon, s a Kárpát-medencének – legalábbis ami a dunántúli részét illeti – a neolitikumig visszavezethető autochton lakossága, a római inváziót már – embertanilag is kimutatható mértékben – nem élte túl. A népességcserére vagy a Kárpát-medencei római uralom első periódusában, vagy – a római korban a Dunántúlon jelentős mértékben megfigyelhető, autochtonnak számító kelta régészeti hagyatéék tanúbizonyosságának megfelelően – esetleg korábban, még az itáliai boiok pannoniai betelepülése során (Szabó 1971) játszódhatott le, abban a periódusban, amelynek embertani leletanyaga sajnos, a temetkezési rítus hamvasztásos volta miatt, sem taxonómiai, sem biostatistikai módszerekkel nem kutatható.

Irodalom

- Angel, J.L. (1944): A racial analysis of the ancient Greeks: An essay on the use of morphological types. *Am. J. Phys. Anthropol.*, 2: 329–376.
- Angel, J.L. (1951): *Troy. The human remains*. Cincinnati.
- Bartucz, L. (1961): Anthropologisches Beiträge zur I. und II. Periode der Sarmatenzeit in Ungarn. *Acta Arch. Hung.*, 13: 157–229.
- Éry, K.K. (1968): Anthropological studies on a Late Roman population at Majs, Hungary. *Anthrop. Hung.*, 8: 31–58.
- Éry, K.K. (1973): Anthropological data to the Late Roman population at Pécs, Hungary. *Anthrop. Hung.*, 12: 63–114.
- Éry, K.K. (1981): Anthropologische Analyse der Population von Tokod aus dem 5. Jahrhundert. In: Mócsy, A. (ed.) *Die spätrömische Festung und das Gräberfeld von Tokod*. Budapest. 223–263.
- Éry, K. (2000): Anthropological studies on a Late Roman Period population at Tác-Margittelep. *Annls Hist. Nat. Mus. Nat. Hung.*, 92: 347–453.
- Farkas, GY. (1975): *A Dél-Alföld őskorának paleoantropológiája*. Kandidátusi disszertáció, Szeged.
- Hanaková, H., Stloukal, M., Točík, A. (1973): Pohřebište ze starší doby bronzové v Bajči. Das Gräberfeld aus der älteren Bronzezeit in Bajč. *Časopis Narodního Muzea*, 142: 58–88.
- Jakab, J. (1977): Charakteristika antropologického materiálu z birituálneho laténskeho pohrebiste v Hurbanovo-Bohatej. *Slov. Arch.*, 25: 69–76.

- Kiszelyné-Hankó, I., Kiszely, I. (1967): A lencsepustai kelta temető embertani feldolgozása. The anthropological treatment of the Celtic cemetery in Lencsepuszta. *Anthrop. Közl.*, 11: 187–198.
- Konduktorova, T.S. (1972): *Antropologija drevnego naseljenija Ukrajini*. Moszkva.
- Konduktorova, T.S. (1973): *Antropologija naseljenija Ukrajini mezolita, neolita i epohi bronzi*. Moszkva.
- Lebzelter, V. (1928): Hallstadt- und La Tène-Schädel aus Güns und Ordód-Babót (Ungarn). *Wiener Prähist. Zschr.*, 15: 115–120.
- Necrasov, O., Cristescu, M. (1973): Structure de quelque des tribus Néo-Énéolithiques et de l'Age du Bronze de la Roumanie. *Fundamenta, B/3(VIIIa) 1*: 137–152.
- Nemeskéri, J., Deák, M. (1954): A magyarországi kelták embertani vizsgálata. Analyse anthropologique des Celtes de la Hongrie. *Biol. Közl.*, 2: 133–158.
- Schwidetzky, I. (1972): Vergleichend-statistische Untersuchungen zur Anthropologie der Eisenzeit (letztes Jahrtausend v.d.Z.). *Homo*, 23: 245–272.
- Schwidetzky, I., Rösing, F.W. (1975): Vergleichend-statistische Untersuchungen zur Anthropologie der Römerzeit (0 – 500 uZ). *Homo*, 26: 193–218.
- Szabó, M. (1971): A kelták nyomában Magyarországon. Budapest.
- Tóth, T. (1962): A bogádi későrómaikori temető (Paleoanthropológiai vázlat). Der spätromische Friedhof von Bogád. *JPMÉ*, 7: 137–152.
- Vlček, E. (1957): Antropologia keltov na juhozápadnom Slovensku. Anthropologie der Kelten in der Südwestslowakei. In: Benadik, B., Vlček, E., Ambros, C. Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku. Keltische Gräberfelder der Südwestslowakei. *Arch. Slov., Fontes 1*: 204–289.
- Wenger, S. (1968): Data to the anthropology of a Late Roman period population in the SE Transdanubia. *Annls Hist. Nat. Mus. Natn. Hung.*, 60: 313–342.
- Wiercinski, A. (1973): Untersuchungen zur Anthropologie des Neolithikums in Polen. *Fundamenta, B/3(VIIIa) 1*: 170–185.
- Zoffmann, ZS.K. (1992): *Kelet Kárpát-medence neolitikus és rézkori népességeinek embertani vázlat*. Kandidátusi disszertáció, Budapest.
- Zoffmann, ZS.K. (1995): A Kárpát-medence vaskori embertani leleteinek főbb taxonómiai és metrikus jellemzői. *Anthrop. Közl.*, 37: 65–71.
- Zoffmann, ZS.K. (1997): A contribution to the question of the biological continuity of the Prehistoric populations in the Eastern parts of the Carpathian Basin. *Acta Biol. Szeged*, 42: 157–162.
- Zoffmann, ZS.K. (1999): Anthropological data of the Transdanubian Prehistoric populations in the Neolithic, the Copper, the Bronze and the Iron Ages. *Savaria*, 24: 33–49.
- Zoffmann, ZS.K. (2000): Anthropological sketch on the Prehistoric population of the Carpathian Basin. *Acta Biol. Szeged*, 44: 75–79.
- Zoffmann, ZS.K. (2001): Anthropological structure of the Prehistoric populations living in the Carpathian Basin in the Neolithic, Copper, Bronze and Iron Ages. *Acta Arch. Hung.*, 52: 49–62.
- Zoffmann, ZS.K. (kz.): *A Kárpát-medencei őskori népcsoportok embertani jellemzői és Penrose-kapcsolatai más korabeli népességekkel*. Budapest 2000, kézirat.

Levelezési cím: K. Zoffmann Zsuzsanna
Mailing address: Rózsa u. 36. VII. A/3
 H-1042 Budapest
 Hungary